

Լատրա ԱԹԱՆԵՍՅԱՆ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԸ ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾԻ ՀՈՒՑԵՐՈՒՄ

«Ես օխտը պորտով Գյումրեցի եմ, ու մեջս ինչ հունար կա, Գյումրվա հող ու ջրեն է: Ախր մեր էդ օրհնված քաղաքը խուղոժնիկ քաղաք է, ինտեղ առանց հունարի մարդ չես գտնի»:¹

Ս. Գ. Մերկուրով

Ուշագրավ ու ինքնատիպ է մեծ քանդակագործ Ս. Գ. Մերկուրովի կյանքը: Այն հարուստ նյութ է տալիս ոչ միայն հայ ազգային մշակույթի մեջ նրա անձնական անգնահատելի ներդրման մասին, այլ նաև այն միջավայրի, որի ազդեցությունն իր ամբողջ ստեղծագործական կյանքում կրել է այդ տաղանդավոր գյումրեցին: Գյումրին միշտ է եղել արհեստների ու արվեստների քաղաք: Պոեզիան, երգն ու նվագը, թատրոնը, նկարչությունը քաղաքի կյանքի անբաժան մասն էին: Իսահակյանի բանաստեղծությունները, Շերամի երգերը, Արմեն և Նիկողայոս Տիգրանյանների երաժշտությունը հնչում էին ամենուր, և, անշուշտ, արհեստավորական քաղաքն ինքնատիպ կոլորիտով ու լեզենդներով չէր կարող իր դրոշմը չբողնել քանդակագործի անհատականության ձևավորման վրա: Դեռ մանուկ հասակից ազգային հարուստ աղբյուրներն էլ պետք է սնեին նկարչի ստեղծագործական ընկալումը: «Այստեղ երեխայի երևակայությունը թևավորվել է դարերի խորքից եկող բանահյուսությամբ, աշուղների ու գեղջուկների երգով, արվեստի ազնիվ հուշարձաններով»,² իրավացիորեն նկատել է մեծ քանաստեղծ Ավ. Իսահակյանը:

Այս անկրկնելի նկարագրի տեր քաղաքում է ծնվել և մեծացել ազգությամբ հույն, բայց «օխտը պորտով գյումրեցի» Ս. Մերկուրովը: Թեև կարճ ժամանակահատված է ապրել քանդակագործը Գյումրիում (1881-1902թթ.), սակայն կարողացել է իր հիշողության մեջ ամուր դաջել այդ «խուղոժնիկ» քաղաքի պատկերը, որը հետո սիրով ու խնամքով պիտի վերարտադրեր իր հուշագրության մեջ:

Ապրելով հայրենիքից հեռու՝ քանդակագործն իր սրտում միշտ պահել է հարազատ քաղաքի պատկերը: Նրա ու քաղաքի սերը փոխադարձ էր: Դրա վկայությունը 1947 թվականին իր մեծ վաստակի դիմաց նրան Լենինականի պատվավոր քաղաքացու կոչման շնորհումն էր և քաղաքի միակ նկարչական դպրոցը նրա անունով կոչելը: Այդ առիթով նկարչական դպրոցի տնօրեն Շանթ Սարգսյանը մեկնում է Մոսկվա: Անվանի քանդակագործը նրան ընդունում է Պուշկինի անվան կերպարվեստի քանդակարանում, որի տնօրենն էր 1943 թվականից: Նրանց հանդիպումն անցնում է շատ ջերմ ու անկեղծ մթնոլորտում: Մերկուրովին հատկապես հուզում է դպրոցն իր անունով կոչելու որոշումը: Հատկանշական է, որ ամբողջ հանդիպման ընթացքում նա խոսել է հայերեն, այն էլ գյումրեցու բարբառով, չնայած այն բանին, որ Շանթն անթերի տիրապետում էր ռուսերենին:

Մենք համոզված ենք, որ քանդակագործի հիշողություններն իր սրտին այնքան մոտ ու հարազատ քաղաքի մասին հետաքրքրության կարծանանան ընթերցողների շրջանում: Դրանք հարուստ նյութ են XIX դարավերջի Գյումրու քաղաքային նիստուկացի, կենցաղավարության, ծխակատարությունների, սովորույթների ու պատմական հուշարձանների մասին: Արվեստագետի ամենատեսն ու դիպուկ աչքից ոչինչ չի վրիպել, և շատ տարիներ անց նա ճշմարտացի ու անսխալ վերարտադրել է պատանեկության տարիներին իր պաշտելի Գյումրիում տեսածն ու ապրածը:

Հետադետյան շրջանում, երբ ցավալիորեն անդեն ու անորոշ է դարձել սեփական նկարագիր ունեցող քաղաքի երբեմնի ճարտարապետական պատկերը, ավելի են կարևորվում քանդակագործի հիշողությունները:

¹ Ա դ ա վ ն ի, Միշտ կանչող ձայներ, Սովետական գրող, Եր., 1983, էջ 183:

² Շ. Մ. Երկուրով, Записки скульптора, М., 1953, стр. 6.

Ստորև բերում ենք հատվածներ քանդակագործի հուշագրությունից, որտեղ առավել տեսանելի ու պատկերավոր են ներկայացված քաղաքի կյուրիոսն ու ավանդույթները:

Քարե հրեշտակները

Երաշտ է.

Փակ են խանութները, կրպակները, արհեստանոցները: Արհեստավորները՝ երկաթագործները, քարտաշները, հյուսները, ներկարարները, արծաթագործները, բոլորը մասնակցում են խաչով երթին: Տերտերներն ու վանականները, ոտքից գլուխ հանդերձավորված, տանում են տիրամոր հրաշագործ սրբապատկերը: Ամբոխի առջևից գնում են ձայնարկու կանայք:

Ամբողջ քաղաքը ոտքի վրա է:

Երկու ամիս է, ինչ անձրև չկա: Արևն այրում է: Փռչի է: Անտանելի տոթ...

Թափորը կանգնեց եկեղեցու մոտ: Խնկահոտը տարածվել է չորս կողմը: Ամբոխը տնքում է: Կատարվածին անտարբեր՝ եկեղեցու սև հսկայական զանգվածը ճնշում է հավաքվածներին:

Եկեղեցու պատերի տակ վարդի և խաղողի զարդանախշերով տապանաքարերն են: Նույնատիպ նախշեր են պատերի վրա: Վերևում իրար հոշոտող, պոչավոր, թևավոր առյուծներ են ու մողեսներ, իսկ ամենավերևում՝ մեծ պատուհանի երկու կողմերում, քարե մռայլ հրեշտակներն են: Նրանցից մեկը, ահագու սուրը ձեռքին, ոտքը դրել է հանգուցյալի վրա, իսկ մյուս ձեռքով բռնել ճեղքված կրծքից նոր հոգին հանած մեղսագործ հանգուցյալի մագերից: Հոգեառ հրեշտակն է: Մեղավորին փրկություն չկա: Երկրորդ հրեշտակը թևածում է հանգուցյալի վերևում: Նրա ավի մեջ տրուփում է հանգուցյալի հոգին:

Պատերի վրա երկինքն ու գետինը միախառնվել են. ներքևում գերեզմաններ՝ քարե զարդաքանդակներով, վերևում՝ միմյանց հոշոտող զագաններ, իսկ ամենավերևում հրեշտակներն են և մի հուսալքող արձանագրություն. «Բողոքիս վերջը նույնն է. ամեն ինչ առաջացել է փռուց, փռու էլ կվերածվի: Օրհնված է քո պատժիչ աջը»:

Մայրս լաց է լինում: Ամբոխը տնքում է. անձրև է խնդրում: Բերում են մատաղացու ոչխար և մորթում եկեղեցու դռների մոտ և զոհաբերված կենդանու արյամբ ներկում եկեղեցու շենք: Բացվում են մեծ դարպասները: Դուրս են բերում սրբապատկերը: Թանձր ծուխ է, զանգերի դողանց:

Աղոթողներից անջատվում է մի փոքրիկ տղա և սկսում պարել հոպակա: Չվարճալի է պարել զանգերի դողանցի տակ: Վզակոթիս հասցված ապտակն ու զայրացած մորս կշտամբանքն ինձ սթափեցնում են: Ես չեմ հասկանում՝ ինչն[՞]: Ախր զվարճալի է պարել զանգերի դողանցի տակ: Եվ ինչն[՞] է մայրս ինձ վախեցնում հրեշտակի դատաստանով: Երկար ժամանակ սև, մռայլ քարե հրեշտակը գիշերը երագում ահաբեկում էր ինձ, և ես քնից վեր էի թռչում սառը քրտինքի մեջ: Չէ՞ որ նա միայն պատժում էր մեծերին չհարգելու, պաս չպահելու կամ չարախոսելու համար: Այն ժամանակ ինձ համար դեռևս խորհրդավոր էին հնչում հորս խոսքերը, երբ եկեղեցու կողքով անցնելիս նրան հարց էի տալիս. «Մի՞շտ են հրեշտակներն առնում մարդու հոգին: Իսկ ինչն[՞] բարեպաշտ լինել, եթե, այնուամենայնիվ, նրանք առնելու են մարդու հոգին»: Հայրս պատասխանում էր. «Ավելի լավ է լինել շուն, քայց կենդանի, քան թե սատկած առյուծ»:

Երբ մայրս պայուսակիս մեջ դրեց հաց ու պանրի մի մեծ կտոր, գրելու տախտակ, «Русская речь» գիրքը և «հրեշտակները քեզ պահապան» արցունքախառն խոսքերով ինձ ճանապարհեց դպրոց, ես անմիջապես պատկերացրի մռայլ քարե հրեշտակներին՝ սրով ու բուրվառով: Ինչպե՞ս կարողացավ մայրս ինձ դպրոց ճանապարհել նրանց հովանավորությամբ:

Ախր ես ոչնչով մեղավոր չէի:

Այդպես էլ իմ հիշողության մեջ մնացին երաշտը, տնքացող ամբոխը, մռայլ հրեշտակները, զանգերի դողանցը:

Տարիներ անց նորից նույն զանգերի ծանր հարվածները, վանականների սև հանդերձանքը, սրտակեղեք ողբը: Եկեղեցուց դուրս էին բերում մորս դագաղը: Թաղում էինք մորս:

Իմ գլխավերևում նորից նույն երկու մռայլ հրեշտակներն էին: Նրանց հովանավորությամբ էր, որ տարիներ առաջ գրքերով պայտուսակը շախախտ՝ մայրս ինձ մտցրեց կյանք:³

1886թ. Ալեքսանդրապոլ

Վարդն ու բլրուլը

Հեղձուցիչ տոթ էր: Քաղաքի քառակուսի հրապարակում, ոտքերի տակ ձմերուկի կմեպներ էին: Օղը լցված էր դեղձի, սեխի, խնձորի բուրմունքով: Կրպակների դիմաց դարաված էին մրգերով լի զամբյուղները: Քաղցր խաղողի ողկույզների վրա պտտվող մեղունների բզզոցին միացել էին գնորդներ կանչող վաճառողների ձայները: Փողոցում տղեկները կավե կուլաներով սառը ջուր էին վաճառում:

Ամբոխի մեջ ձեռնափայտով ճանապարհ հարթելով՝ շարժվում էր մունետիկը. «Լսեցե՛ք, հարգելի՛ քաղաքացիք, հիմարներ՛, գյուղացի՛ք, լսեցե՛ք մաև դո՛ւք, ում ճարպոտ փորը քարշ է գալիս գետնին, և դո՛ւք, ում փորը քաղցից կպել է ողնաշարին...»:

Դանդաղ, ամբոխը ճեղքելով, գնում են նեղ, երկար փողոցով: Փողոցի երկայնքով միհարկանի տներ են՝ հողե երդիկներով: Անցնում են հյուսների շարքերի միջով: Նրանք աշխատում են բաց արհեստանոցներում: Առջևի պատը չկա. հենց այդտեղ էլ ցուցադրված են բազմազույն վարդերով, տխրակներով, նոներով ու խնձորներով նկարազարդ սնդուկները: Ծանոթ նախշազարդեր են: Ես դրանց արդեն հանդիպել եմ եկեղեցու տապանաքարերի ու պատերի վրա: Միայն թե սնդուկների վրա այդ նախշերը փայլվում ու ճառագում են՝ արևի ճառագայթներից դառնալով ավելի խայտաբղետ:

Վարպետը դրսում՝ հենց մայթերի վրա, «կենդանացնում է» կորած նախշերը: Ծարունակում են ճանապարհս: Անտանելի աղմուկ է: Երկաթագործները կարմիր պղնձից դաջում են տարբեր ձևերի ամանեղեն՝ սկահակներ ու ջրամաններ նամակի համար, սրճեփներ, հսկայական սինիներ՝ փլավի ու տապակած ոչխարի համար: Մուրճի անընդմեջ հարվածները թափվում են պղնձի վրա: Օղը տնքում է աղմուկից:

Ներկարարները հսկայական պղնձե կաթսաների մեջ կտորեղեն են ներկում: Հետո ներկված կտորների վրա նկարում զարմանահրաշ գեղեցիկ ու բազմերանգ պատկերներ: Աշկերտները, նստած հողե հատակին, փուքս են փչում, իսկ վարպետ ոսկերիչները փոքրիկ վառարաններում՝ տիգելների մեջ, ոսկի ու արծաթ են հալում: Ոսկյա վզնոցները, զմբուխտյա մատանիները, փիրուզյա լանջազարդերը մարդու աչք են շոյում: Ռուսական ոսկին հարզի չէ: Լավ է գնում թուրքականը՝ մեջիդեն: Մրան հակառակ՝ դրամափոխների մոտ ընդունված են ռուսական ոսկեդրամները: Բոլորին հայտնի է, որ Պողոսը ոսկեդրամը իջեցնում է արքայաջրի մեջ, որ մի քիչ «նիհարի»: Դա նրա օգուտն է:

Ահա դասարների շարքերը: Վաճառատեղանների վրա ոչխարի յուղոտ մսեղիքն է՝ դմակ, երիկամ, սիրտ ու թոք... հենց տեղում՝ փռելում, այս ամենը թավալի մեջ տապակվում է: Այրված յուղից օղը դառնում է խեղդող ու հեղձուցիչ:

Նեղ ճանապարհը շարունակվում է և հասնում մինչև քաղաքի ծայրը, որտեղ քաղաքային աղմուկից հեռու, գերեզմանոցի ծայրին աշխատում էին քարտաշները՝ իմ բարեկամները: Տուֆից գերեզմանաքարերի վրա նրանք հարթաքանդակներ և նախշեր էին անում: Անհիշելի ժամանակներից նույնն են արել նրանց պապերը, նախապապերը: Տոն օրերին, երբ նրանք հավաքվում էին դայֆախանայում ավագ վարպետները կապում էին սայիտակ, կարճ զոզնոցներ, իսկ գոտու տակ մտցնում փոքրիկ մուրճ ու բահ՝ «ցեխի վարպետի» խորհրդանիշները:

Այսօր էլ ես միանում եմ նրանց: Քար տաշելն իմ սիրած զբաղմունքն է: Արդեն մի քանի ամիս է՝ ես աշխատում եմ նրանց հետ: Քանդակում եմ բլրուլ: Վարպետը ինձ թույլատրել է. «Տես, որ քո բլրուլը չմամվի պոչխաղուկի (թռչունի տեսակ): Պռչը կարճ արա: Այնպես աշխատի՛ր, որ վարդերը քո կտրիչի տակ բուրեն ավելի լավ, քան

³ С. М е р к у р о в, *նշվ. աշխ.*, էջ 67-69:

իսկականը, և բլրովն իր երգով իսկականից հազար տարով ավել դիմավորի արևածագը և ուրախացնի հանգուցյալի հոգին: Լավ վարպետի ձեռքում քարը կենդանանում է, երգում, իսկ վատի ձեռքում՝ դառնում փռշի»:

Մայրամուտ է: Հեռվում Ալագյազի մանուշակագույն ձյունապատ գագաթն է ու Արարատի հազիվ նշմարվող գլխարկը: Մյուս կողմում՝ գիշերային մշուշում, Արփաչայ գետն է: Մուրճերի զարկերի ձայները դառնում են հազվադեպ: Շուտով նրանց կմխնան նաև աղով բեռնված ուղտերի քարավանների զանգակների ձայները:

Արդեն մութ է: Ծերունիների հետ վերադառնում են քաղաք: «Երբ մեծանաս, չքողնես մեր արհեստը. այդ ժամանակ էլ կստեղծես քո հոգեառ հրեշտակին: Նրանք մեր արհեստի գագաթներն են: Սպասի՛ր համբերությամբ և աշխատի՛ր: Եվ նրանք կհայտնվեն քեզ»:

Դրանք իմ առաջին գործնական դասերն էին:

1901-1902թթ. Ալեքսանդրապոլ:⁴
(քնագրի թարգմանությունը մերն է -Լ. Ա.)

АЛЕКСАНДРОПОЛЬ В ВОСПОМИНАНИЯХ СКУЛЬПТОРА

_____ Резюме _____

_____ Л. Атанесян _____

Представляются ценные воспоминания выдающегося скульптора С. Меркурова о том, как на все последующее его творчество повлияли работы безымянных мастеров народного творчества, в первую очередь каменатесов, у которых он многому научился в родном городе Александрополе.

⁴ *С. Меркуров, նշվ. աշխ., էջ 72-74:*